

En svensk motståndsrörelse på egna ben

anmäld av Magnus Christiansson

TITEL:

Sveriges sak var vår. Den hemliga svenska motståndsrörelsen

FÖRFATTARE:

Johan Wennström

FÖRLAG:

Albert Bonniers Förlag, 2025

DEN KANSKE VIKTIGASTE av alla förändringar i svensk säkerhetspolitik efter det kalla krigets slut var den långsamma omskrivningen av landets historia. Denna process inleddes på allvar med Neutralitetspolitikkommisionen på 1990-talet och kom successivt att förskjuta perspektivet på det märkliga landet i norra Europa mellan Öst och Väst. Som all historieskrivning handlade denna utveckling dels om att lägga ett pussel om hur det förflutna egentligen gestaltat sig bortom politiska dimridåer, dels om tolkningen och innebörden av detta pussel, där den grundläggande självförståelsen och den nationella identiteten omförhandlades. Historieskrivning är, oavsett dess vetenskapliga anspråk, inte en fråga för steril laboratorieverksamhet utan bränsle till en politisk och kulturell debatt. Den bild som växte fram var att Sverige inte var ett utrikespolitiskt undantag som kunnat inta en unik roll under det kalla kriget, utan snarast en mellanstor stat som behövt förhålla sig pragmatiskt till den strategiskt svåra situation som uppstod efter andra världskriget slut.

I detta pussel var frågan om en svensk motståndsrörelse, d v s en hemlig organisation för fortsatt kamp vid händelse av sovjetisk ockupation, något av ett "X" i ekvationen. Baserat främst på antaganden och mycket fragmentariskt material kommer mer eller mindre initierade gissningar att dominera bilden, auktoritetstro snarare än källkritik. Motståndsrörelsen, eller "stay behind", associerades med framväxten av Västsamarbetet, och ofta också suspekta element på yttersta högerkanten.

Mot bakgrund av detta kunskapsläge är Johan Wennströms bok en mycket stor välgärning. Via ett myrflitigt arbete i arkiv och med dagboksanteckningar, inte minst ett korsläsande av Thede Palms dagbok och Alvar Lindencronas fickkalendrar, har han givit en ny bild av den svenska motståndsrörelsen. Han presenterar den första generationens ledning, "1949 års män" med Wennströms ord. Han reder ut missförståndet med organisationens namn ("Operation Metro"), och att den alls icke kom till på Västmakternas initiativ. Därmed får vi en rikare förståelse av såväl uppbyggnad som

verksamhet inom motståndsrörelsen, speciellt dess första decennier. Men det är lika slående hur allt detta myllrande material turneras mäterligt till en litterär läsupplevelse, helt i klass med vad Wilhelm Agrell kunnat uppnå i sina böcker om svensk säkerhetspolitisk historia.

Den viktigaste pusselbiten i Wennströms bidrag till historieskrivningen är konseljbeslutet från december 1955 som officiellt sanktionerade motståndsrörelsen. Under perioden 1949–1955 hade verksamheten endast grundats på Tage Erlanders kortfattade ”fullmakter” (ett ”provisorium” för att använda bokens eufemism), vilket utgjorde ett konstitutionellt gungfly. Konseljbeslutet förskjuter perspektivet på motståndsrörelsen från skumrasket till de fina salongerna. Således skapades planen för Operation Metro av nödvändighet och först efter Stalins död kom den juridiskt lämpliga ordningen. Det är möjligt, som Wennström argumenterar för, att Sverige som nation tappat denna livsviktiga pragmatism i farans stund. Men Erlanders tillvägagångssätt är också symptomatisk för hur den svenska säkerhetspolitiken blev lite för knipslug för sitt eget bästa. Med en av bokens träffande beskrivningar var motståndsrörelsen just en rörelse men också en organisation, ett uttryck för hur den korporativa staten och beredskapsbehoven formade varandra. Det viktigaste med en säkerhetspolitik är dock inte hur dess uppbyggnad motiveras, utan hur den fungerar i praktiken. I backspegeln är därför arvet efter Erlander och senare Palme inte okomplicerat. I mitten av 1980-talet saknade landets ledning överblick över alla de informella och hemliga arrangemang som hela säkerhetspolitiken var uppbyggd på. Politiken må ha varit pragmatisk, men den var inte utan betydande säkerhetspolitiska risker.

Kärnan i motståndsrörelsen var att den inte skulle komma till verkan i spel förrän

Sovjet ockuperat Sverige. I en sådan situation, vilken strategi hade 1949 års män för hur landet skulle befrias? Det visar sig att källmaterialet pekar mot att detta skulle åstadkommas efter eget huvud, i kontrast med hur motståndsrörelsen i Norge byggde på brittiskt och amerikanskt inflytande. Thede Palm var starkt negativ till förberedelser för radiosändningar med MI6 och CIA, eftersom det skulle innebära att ”i viss utsträckning rätta oss efter dem”. Arméchefen Ehrensvärd skall ha räknat med att stöd från Väst var ”ett ganska obetydligt medel” för befrielsen, och skall ha motsatt sig alla kontakter med amerikanerna i frågan. Erlanders ord om att ”förberedelser och överläggningar för militär samverkan med medlemmar av en stormaktsallians” var uteslutet, vad Robert Dalsjö kallat 1959 års formel, skulle verkliga ha fullföljts inom detta område.

Varför ville 1949 års män hålla Väst på avstånd? Detta framstår som synnerligen gåtfullt. Wennström reflekterar över det faktum att denna solitära inställning var övermodig, men han problematiserar den inte. Västmakterna sökte kontakt med bland annat Sverige i inledningen av det kalla kriget för att i händelse av krig med Sovjetunionen undvika att hamna i samma improviserade situation som uppstått 1939. Vi vet att Västsamarbetet lade grunden för en svensk exilregering i Storbritannien, och att statsledningen skulle varit representerad på hög nivå. Eftersom Sverige ändå skulle sitta i knäet på Nato i händelse av sovjetisk ockupation, så förefaller det naturligt att koordinera fortsatt motstånd med briter och amerikaner, vilka ju förväntades vara de länder som skulle leda befrielsen av Sverige. Det var ju detta som exilregeringar gjort i London under andra världskriget, något som 1949 års män visste fullt väl. Under andra världskriget var strategiska prioriteringar ytterst amerikanska och brittiska be-

slut, vilket inte minst polackerna bittert fick erfara vid krigsslutet.

Att tro att Sverige i händelse av sovjetisk ockupation skulle kunna undgå att bli vad bokens författare kallar ”en bricka i stormakternas spel” om Europa, förefaller fullkomligt verklighetsfrånvänt. Det vore som om kaptenen på det sjunkande Titanic skulle insisterat på att rätta upp läget själv, istället för att samordna sig med fartygen som kunnat komma till undsättning. Den sturska attityden mot Västmakterna som första generationens motståndsmän försökte plocka poäng på, hade riskerat att lägga Sverige långt ner på prioriteringslistan eller rent av försvåra hjälp utifrån i händelse av ockupation. Om 1949 års mäns strategi satts i verket skulle Operation Metro snarare liknat ”skogsbröderna” i Baltikum efter sovjetisk ockupation, än motståndsrörelserna i Belgien och Nederländerna under andra världskriget. Wennströms material öppnar för olika tolkningar. Antingen saknas det viktiga pusselbitar om hur man resonerade om kontakterna västerut, eller så leddes Sveriges motståndsrörelse av personer som genom en allt för självständig linje riskerade att försvåra befrielsen efter förlust i krig.

Historien om den svenska motståndsrörelsen har också implikationer för vår egen tid. På slutet av boken lanserar Wennström en egen säkerhetspolitik, kallad ”en svensk linje”. Det är en märklig skiss med många missuppfattningar och felslut om framför allt vad Nato är för något. Wennström anklagar föraktfullt Sverige för att utan invändningar axla den funktion som landet har i Nato:s regionala planering (exempelvis inrättandet av operativ logistikgrupp från 2027, och truppbidrag till Baltikum och Finland). Wennström antyder även att, till skillnad från Danmark, Norge, Finland och de baltiska staterna, borde Sverige inte ha ett bilateralt försvarssamarbetsavtal med

USA. Tankefiguren är att antingen försvaras Nato i första hand, eller så försvaras Sverige i första hand. Eftersom Sverige borde tänka på sig själv i första hand, borde landet inte samordna sig allt för mycket med andra Nato-länder, eftersom det tvärt om utsätter landet för risker vid krig. Sverige borde i stället utgå från egna behov, inklusive en officiellt deklarerad motståndsrörelse och utökad värnplikt. Men en motståndsrörelse eller utökad värnplikt utgör inte i sig en motsats till Nato-medlemskap, varken principiellt eller i praktiken. Idén att en tillkännagiven motståndsrörelse skulle avskräcka Ryssland från ett angrepp är också något av ett önsketänkande.

Det som kännetecknar en medelstor stat som Sverige är att försvarsförberedelser kan öka kostnaden för en aggressor, men att dessa inte kan ändra maktbalansen mot en stormakt. Detta förhållande är den grundläggande drivkraften bakom alliansbyggande som syftar till kollektivt försvar. Kollektivt försvar, liksom befrielse av ett ockuperat land, innebär per definition samordning mellan länder. Syftet med ett kollektivt försvar är inte att utkämpa ett krig tillsammans, utan att avskräcka från att det skall bli verklighet. Den som vill ha kollektivt försvar utan samordning och uppgiftsfördelning förstår inte vad frågan handlar om. Det säkerhetspolitiska dagsläget är synnerligen allvarligt. De nationella försvarssatsningarna är nödvändiga, men kommer inte att bära frukt annat än i ett decennieperspektiv. Att i detta läge minska samarbetet med länderna i det nordisk-baltiska området skulle undergräva det kollektiva försvaret i Östersjön, samtidigt som landet inte har tillnärmelsevis tillräckliga nationella kapaciteter. För att återvända till metaforen med Titanic: Sverige skulle riskera att ensam gå till botten, samtidigt som landet har full frihet att göra det med den svenska flaggan i topp!

Wennström efterlyser ett starkare ”nationalmedvetande”. Det ligger mycket i denna uppmaning, särskilt i dessa farliga tider. Men i intentionen att ”främja fosterlandet”, som är Wennströms credo, ligger också förmågan att förstå vad nationen *inte* är kapabel till: precis som under det kalla kriget är det fortsatt ett nationellt intresse att förbereda landet

för hjälp utifrån. I så motto har Wennström på ett elegant sätt hittat flera viktiga pusselbitar om Sverige under kalla kriget, utan att förstå vad dess historia egentligen lär oss.

Recensenten är lektor vid Institutionen för krigsvetenskap vid Försvarshögskolan.